

УДК 94.328.123] (477) "1991"

“ЕФЕКТ ПІРАМИДИ МАСЛОУ”, АБО ЧОМУ КОМУНІСТИЧНА БІЛЬШІСТЬ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ ПРОГОЛОСУВАЛА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Олександр БОЙКО

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
кафедра історії України,
вул. Графська, 2, 16600, Ніжин, Чернігівська область, Україна

У статті проаналізовано процес суспільно-політичних трансформацій другої половини 80-х років ХХ ст. в Україні. Головна увага приділена процесу ухвалення українським парламентом Акта проголошення незалежності України. На основі великого комплексу джерел досліджуються причини та обставини прийняття цього документу. Особлива увага приділена з'ясуванню та аналізу факторів, прихованих пружин і мотивів політичної поведінки комуністичної більшості у парламенті під час прийняття Акта незалежності України.

Ключові слова: Україна, незалежність, 1991 р., трансформації, більшість, опозиція, демократизація, еволюція.

На початку 90-х років ХХ ст. відбулась подія, що кардинально змінила хід світової історії – розпався Радянський Союз і на політичній карті світу з'явилися ціла низка нових самостійних держав, однією з яких була Україна. Прийняття українським парламентом Акта проголошення незалежності започаткувало новий етап національної історії, радикальні зміни та глибокі трансформації у житті суспільства – остаточний крах командної системи, розвал СРСР, вступ республіки на шлях самостійного державотворення, тобто стало для України своєрідним політичним вододілом між радянською епохою і епохою самостійного розвитку. Разом із тим, ще до сьогодення вагома значимість та актуальність вивчення проблеми суспільно-політичних трансформацій другої половини 80-х років цілому та причин і обставин проголошення Верховною Радою України Акта незалежності для перспектив сучасного українського державотворення різко контрастує зі ступенем її наукового висвітлення та дослідження.

Мета цієї статті дати відповідь на сакраментальне питання “Чому комуністична більшість у Верховній Раді у серпні 1991 р. проголосувала за незалежність України?”.

24 серпня 1991 р. український парламент ухвалив Акт проголошення незалежності України. Результати голосування вражають, адже Верховна Рада, попри свою комуністичну більшість, ухвалила його дивовижно дружно: “за” проголосувало 346 депутатів. Коли в одному з інтерв'ю часів незалежності тодішнього Голову українського парламенту запитали, чи очікував він на такі результати, Леонід Кравчук відповів: “Ні. Я не очікував. Я найбільше думав, що буде 290. Я ж бачив: особливо позицію займала Одеська область. Полтавська

була така якась, Кіровоградська незрозуміла, навіть Черкаська, – я не знав до того, що там такі сильні комуністичні засади в цих областях, я думав, що це – Україна, а вони настільки були консервативні і радикальні з точки зору комунізму, це просто диво було дивне. Але коли я побачив на табло триста... сорок, здається... Це історичний момент!”¹. Оцінюючи результати голосування народний депутат В. Карпенко теж висловлював своє певне здивування: “Що за феномен, що за метаморфоза? – задавалося цими питаннями багато людей. власне, й Народна Рада – ініціатор цього історичного документа – не сподівалася на таку легку перемогу, тим більше, що практично група-239 завжди агресивно протистояла будь-яким її пропозиціям”².

А й справді що за феномен, що за метаморфоза? Виступаючи у 2016 р. на круглому столі “Роль Верховної Ради України в проголошенні та утвердженні незалежності української держави”, Л. Кравчук резонно зауважив: “Як так сталося, що в залі 370 комуністів і тільки 80 національно-патріотично зорієнтованих людей проголосували спочатку за Декларацію, а потім за Акт? Ось запитання. Я думаю, що на нього ще немає повної відповіді ні нашої історичної науки, ні нашої політичної науки”³. Це питання залишається актуальним і без чіткої відповіді й нині.

Так чому комуністи підтримали Акт проголошення незалежності України?

Однозначної відповіді тут бути не може. Ймовірніше за все спрацював цілий комплекс факторів – суспільно-політичних, економічних, психологічних та ін. При чому були фактори загальні, які діяли на всю “групу 239”, а були і індивідуальні. У результаті практично у кожного депутата-комуніста міг бути свій індивідуальний набір факторів, що зумовив його мотивацію до голосування. На нашу думку, ключову роль відіграли наступні чинники:

1. *Існування напрацьованої у ході роботи над Декларацією про суверенітет моделі компромісу між “більшістю” і “меншістю”, що став підґрунтям підтримки комуністами розвитку української державності.* Ось як про це сказано у стенограмі засідання Верховної Ради від 16 липня 1990 р. Кравчук Л. М., секретар ЦК Компартії України (Ямпільський виборчий округ, Вінницька обл.): “Я не хочу називати дати, я не хочу називати рішення, які приймали комуністи України, але саме історична справедливість вимагає того, щоб ми сьогодні в цьому залі сказали, що **комуністи України були з народом. Вони засвідчили своє бажання і прагнули до цього, і зробили немало, в**

¹ Леонід Кравчук, “Вирішити історичну проблему “Титаніка” – СРСР”, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 2, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), 12.

² Віталій Карпенко, “На порозі нашої незалежності”, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 2, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), 127.

³ “Матеріали круглого столу “Роль Верховної Ради України в проголошенні та утвердженні незалежності української держави”, укладачі О. Железняк, В. Крижанівський (ФОП Москаленко О., 2016), 5.

тому числі і в цьому залі, для того, щоб цей день настав” (виділено – О. Бойко). Шульга М. О., завідуючий відділом національних відносин ЦК Компартії України (Лутугинський виборчий округ, Луганська обл.): “Декларація сплავила в собі думки різних людей, різних політичних течій. **Це один з перших наших прикладів тієї консолідації, тих розумних компромісів, без яких не можливо нам, нашій Україні досягти добробуту, демократії, гуманного суспільства** (виділено – О. Бойко). Я хотів би подякувати весь зал, який був не тільки не байдужим, а надзвичайно активним, і завдяки цьому ми **створили документ, який є спільним нашим надбанням на подальше наше співробітництво**” (виділено – О. Бойко). Юхновський І. Р., керівник Львівського відділення статистичної фізики Інституту теоретичної фізики АН УРСР (Червоноармійський виборчий округ, Львівська обл.): “Леонід Макарович виступав і вітав вас як представник від Комуністичної партії. **Я повинен сказати, що тут зібралися всі однодумці. Всі ми, які тут є, хочемо одного – хочемо суверенної України. І цієї суверенної України ми всі добилися** (виділено – О. Бойко)”⁴. Важливість досягнутого компромісу у процесі національного державотворення визнавав і Левко Лук’яненко: “Рік перед цим (1990 р. – О. Бойко), 16 липня, Верховна Рада ухвалила програму будівництва незалежної України під назвою Декларація про державний суверенітет України. Ця програма так само була схвалена більшістю. Без комуністів процес не пішов би”⁵).

2. *Вплив демократизаційних процесів доби перебудови* (Л. Лук’яненко: “Чому вони (комуністи – О. Бойко) проголосували? Тому що процес демократизації всього Радянського Союзу до 91-го року набув широкого розмаху”⁶).

3. *Еволюція поглядів під впливом розширення доступу до інформації та реформаційних процесів у СРСР*. Згадуючи про фактори, які у період перебудови вплинули на його світобачення і політичну позицію “член групи 239” Б. Качура (член політбюро КПУ у 1980–1990 рр.) зазначав що ще у 1989 р., коли він працював у Верховній Раді Радянського Союзу і займався складанням річного бюджету країни, то вперше побачив реальні цифри союзного бюджету. “І мені було дуже неприємно, – підкреслює Б. Качура, – коли я побачив інвестиції, які вкладалися в розвиток тієї чи іншої республіки. От, якщо в цілому на одну людину в Радянському Союзі приходилось на рік 760 крб. інвестицій, то

⁴ Стенограма засідання Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 року, *Верховна Рада України*, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4410.html>

⁵ Чому Акт проголошення незалежності України зачитав комуніст?”, *Громадське радіо*, <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-ukrayiny-zachytav-komunist>;

⁶ Чому Акт проголошення незалежності України зачитав комуніст?”, *Громадське радіо*, <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-ukrayiny-zachytav-komunist>

у Росії приходило 938 крб., у Казахстані –десь близько 800 крб., а в Україну приходилось всього 560 крб.” Це при тому, як акцентував Б. Качура, у спогадах, що вклад України у загальносоюзний бюджет “був досить таки великий”: у сільському господарстві, займаючи близько 2,6% земель зайнятих у сільському господарстві СРСР, Україна давала 23–24% усього обсягу сільськогосподарської продукції Союзу. Металургія України давала 50 млн. тонн сталі, це майже половина того, що продукував СРСР, 38 млн. тонн прокату, 100 мільйонів тонн руди і т. д. “Але коли я взяв і подивився, а куди дівались кошти, – акцентував Б. Качура, тут же міністерство чорної металургії, збираючи кошти всі, виділяло більше коштів на Магнітку, на Челябінськ, і зовсім мало на Макієвку, на той же Маріуполь і так далі...”. Висновок Б. Качури був красномовним: “Але ж, не можна було цього не бачити, що тут підхід зовсім не такий, як би ми хотіли. І тому, коли річ йшла про самостійність, про незалежність, так вона йшла про те, щоб Україна займала належне їй місце”⁷. Доречно зазначити, що під тиском суспільних настроїв навіть КПУ на XXVIII з’їзді прийняла резолюцію про державний суверенітет.

4. *Бажання змінюючись мати перспективу.* (Олександр Мороз: “...якщо пленум ЦК, який повинен відбутися найближчим часом, не візьме на себе сміливість заявити про автономізацію комуністів України, то я беру на себе відповідальність організувати Українську комуністичну партію”)⁸.

5. *Боязнь за майбутнє суспільства, партії та власне.* (Адам Мартинюк: “Виходячи з тої ситуації, яка складалася, вище політичне керівництво кожної із компартій союзних республік, відповідно вище керівництво кожної союзної республіки, бачачи, розуміючи, аналізуючи процеси, які відбуваються в єдиній партії, в єдиній державі, і мабуть, більше усвідомлюючи, ніж ми на своїх посадах, я й зі своєї посади говорю, що твориться в країні в вищому політичному керівництві, шукали шляхів, шукали можливості збереження партії і збереження суспільства, і збереження держави. І один з таких шляхів був саме пошук дійсно більше суверенітету, більше незалежності, більше державності кожної союзної, кожної союзної республіки”. Володимир Філенко: “Комуністи боялися Єльцина. Вони думали, що краще зберегти уламок СРСР в Україні, ніж мати справу з демократичною Росією. Тож інтриги у тому, чи проголосують комуністи за незалежність, не було”. О. Мороз: “Підтримали, бо розуміли: царські ігри в Москві можуть погано закінчитися для України”. Г. Крючков: “Ви подивіться, партію забороняють, репресії, Єльцин уже демонстративно, в присутності Горбачова, підписує указ про заборону компартії. Багато людей просто перелякалися, і проголосували. За все, що завгодно тоді, мабуть, проголосували

⁷ Інтерв’ю з Борисом Качурою, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/636/>.

⁸ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради Української РСР 24 серпня 1991 р. Засідання перше, *Верховна Рада України*, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4594.html>

б. Я кажу дуже такі, мабуть, образливі слова, для людей, які це рішення приймали, але знаючи багатьох, думаю, що саме цього вони не знали: що з ними буде далі”. Володимир Гриньов: “... тоді комуністи не були патріотами незалежності, це був спосіб саморятівання. Треба чітко розуміти, що прийняття Акта про незалежність 24 серпня – це не є перемога демократичних сил в Україні, це просто була реакція комуністів на неприємні явища, які раптом з’явилися ззовні”. Лесь Танюк: “Незалежність була способом самозбереження в такому чисто історичному аспекті, самозбереження і компартійної еліти, і тієї інтелігентної еліти, яка була”⁹. Іван Плющ: “... тоді був такий час, що після путчу в Москві у Верховній Раді ясно було видно, що 250–260 депутатів проголосують в ім’я незалежності, не рахуючись ні з чим... якщо після цього да почнуть розбиратися... (комуністи більшості – О. Бойко) хотіли відмежуватися від такого ЦК, від такого керівництва, від такого Політбюро, від таких ортодоксів. І вони це зробили від страху, і на всякий випадок”¹⁰.

6. *Несприйняття факту здобуття Україною незалежності як серйозної загрози існуванню СРСР* (Г. Крючков: “Незалежність якось не сприймалась ще, як повний розрив Союзу” Б. Качура: “Коли мова йшла про незалежність за це всі, економічна незалежність так. Але мова про те, щоб розвалити Радянський Союз, щоб кожен став зовсім самостійним, не йшла про це мова”)¹¹.

7. *Певна поміркованість і виваженість демократичного крила парламенту, в якому переважили сили, що не вимагали одночасного пакетного прийняття Акту про незалежність і декомунізаційних законів.* З цього питання у демократичному таборі була гостра дискусія. Виступаючи у сесійній залі В. Гриньов наголошував: “Я думаю, що ніхто з вас не може сказати, що я проти незалежності України. Але я бачу грізну небезпеку сьогодні в тому, що ми приймаємо цей акт ізольовано. Без гасіння проблем декомунізації України цей акт стане порожнім місцем. Ми створимо тоталітарне комуністичне

---

⁹ Святослав Хоменко, “Шановні бандерівці”: як приймали акт про незалежність України”, *BBC News Україна*, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/08/130822_independence_rada_sx; Віталій Портников, “Почему коммунисты Украины голосовали за независимость”, *Радио Свобода*, <https://www.svoboda.org/a/27915498.html>; Інтерв’ю з Георгієм Крючковим, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/516/>; Інтерв’ю з Володимиром Гриньовим, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/239/>; Інтерв’ю з Адамом Мартинюком, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/603/>; Інтерв’ю з Лесем Танюком, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/298/>

¹⁰ Інтерв’ю з Іваном Плющем, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/636/>

¹¹ Інтерв’ю з Георгієм Крючковим, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/636/>; Інтерв’ю з Борисом Качурою, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/636/>.

суспільство на Україні. Я пропоную цей акт приймати тільки в пакеті з питаннями, в яких буде руйнуватися тоталітарне суспільство на Україні. Інакше історія нам цього не пробачить...”¹². Під впливом цих ідей та настроїв, частина депутатів від Народної Ради звернулась до Л. Кравчука з тим, що у сесійній залі немає можливості прийняти жодного документа, оскільки “ми не можемо брати незалежність з рук комуняк”. На що Л. Кравчук відповів: “А від кого тоді? Тут 450 депутатів, і з них 375 комуняки. Від кого? Немає у нас інших”. Тоді представники опозиції запропонували спочатку розпустити Верховну Раду, а потім обрати нову, яка і проголосує за незалежність. На що досвідчений політик/номенклатурник відповів: “Ну ви як діти. Поки буде існувати радянська влада та Комуністична партія, оберуть тих, кого обрали”¹³. Урешті-решт прагматизм взяв гору. Так народилась формула “спочатку незалежність – потім декомунізація”, яка значною мірою і забезпечила успіх при голосуванні за Акт незалежності України.

8. *Чітка поляризація політичних позицій під впливом путчу.* (Л. Кравчук: “Ви знаєте, от сила цього серпня 91-го року полягала в тому, що ті, хто коливався, кажуть, “болото”, не примкнув ні до того, ні до того, вони остаточно визначились і перейшли до конструктивної частини...”)¹⁴.

9. *Психологічний тиск та вплив “фактора вулиці”.* (Дмитро Павличко: “...був страх цих людей (комуністів-депутатів – О. Бойко) – навколо Верховної Ради 100 тисяч людей ходить, видно, що весь народ український цього (прийняття Акта незалежності України – О. Бойко) хоче, принаймні, вони так відчували...”)¹⁵.

10. *Потужна агітація (кажучи термінологією компартійних номенклатурників, “організаційно-виховна робота”), в основі якої лежали дві тези “організаційно працювати” (Л. Кравчук) і “виховувати” (Л. Лук’яненко)* Л. Кравчук: “Його (Акт незалежності України – О. Бойко) підтримали 346 депутати. Навіть комуністи голосували “за”. У цьому не сумнівався. Протягом кількох днів до цього працював з керівниками областей. Хотів дізнатися, як голосуватимуть депутати. Після перемовин зрозумів, що за Акт голосуватимуть не менше 300 депутатів”¹⁶. Л. Лук’яненко: “Із 15 травня 1990 року, коли вперше зайшли до зали, ми взялися

¹² Стенограма пленарного засідання Верховної Ради Української РСР. 24 серпня 1991 р. Засідання друге, вечірнє, *Верховна Рада України*, <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html>

¹³ Роман Романюк, Федір Попадюк, “Став, бо задушу”. 6 днів серпня, коли з’явилась Україна”, *Українська правда*, <https://www.pravda.com.ua/podcasts/5fee9b842e098/2021/01/1/7278743/>

¹⁴ Інтерв’ю з Леонідом Кравчуком, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 2, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), 548.

¹⁵ Інтерв’ю з Дмиром Павличком, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/497>.

¹⁶ Інтерв’ю з Леонідом Кравчуком, “Екс-президент 82-річний Леонід Кравчук розповів, чим ласуватиме на День Незалежності”, *Ukr.Media*, <https://ukr.media/ukrain/272361/>

виховувати комуністів. Від Гельсінської спілки ми створили групу “За незалежність”. Спочатку було 23 людини, потім 28. Ми виховували комуністів усюди: з трибуни, в коридорі, в туалеті, в буфеті... За два місяці ми їх так переагітували, що вони 16 липня проголосували за програму будівництва незалежної України. Звичайно, рух до демократії був широкий і позитивний. Наша з ними дискусія наблизила їх до розуміння, що Україна має бути самостійною державою”¹⁷. Думку про різноманітність і тотальність “виховної” роботи з комуністами підтверджував і Віктор Шишкін: “Хмара (народний депутат Степан Хмара – О. Бойко) не соромлячись говорив, що з кожним нормальним комуністом (у нього було таке слово “нормальним” – думавим) в курилці, в туалеті, в кулуарах проводив бесіду”¹⁸. Різкіше про методи “виховної” роботи націонал-демократів із комуністами висловився Лесь Танюк: “Звичайно, проголосували вони за це (Акт проголошення незалежності України – О. Бойко) під колосальним впливом Народної Ради..., перед тим, ми прямо з ножом до горла до них ішли, або ви загинете, або ви зробите так, як ми хочемо”¹⁹.

11. *Звичка комуністів наслідувати дії Центру.* (Л. Лук’яненко: “У Росії Єльцин проголосив декларацію про державний суверенітет РФ. Українські комуністи звикли бігти за московським возом, то вони біжать і за московськими саньми. Вони собі зрозуміли, що можуть проголосувати за Україну. Це був значний чинник”²⁰).

12. *Суперечливий вплив на процес голосування матеріального фактора.* З одного боку, у більшості комуністів ще не було ні власного бізнесу, ні активів у банках, тому їм не було чого втрачати. Л. Лук’яненко: “У комуністів тоді не було свого бізнесу, своїх інтересів. У дискусії вони були чесні, бо історична правда була на нашому боці”. Л. Кравчук: “Просто ті люди не мали в банках активів, і їм нічого було втрачати. Тому проголосували за те, що було найважливішим для них – УКРАЇНА. А якщо в банках багато активів, а ще більше власності, то є що втрачати, і є над чим подумати – голосувати чи не голосувати. Ось чому всі Верховні Ради після першої вже голосують через гаманець, тому що політика для них набула “зеленого” кольору”²¹.

¹⁷ Чому Акт проголошення незалежності України зачитав комуніст?”, *Громадське радіо*, <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-ukrayiny-zachytav-komunist>;

¹⁸ Інтерв’ю з Віктором Шишкіним, “Таємниці української незалежності”, https://www.youtube.com/watch?v=EjkrQmbK13E&list=PLUr2YLBm6Ts_JKdTWD_Vr7ZTBOGpbD0GNY_&index=14

¹⁹ Інтерв’ю з Лесем Танюком, *Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991*, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/298/>

²⁰ “Чому Акт проголошення незалежності України зачитав комуніст?”, *Громадське радіо*, <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-ukrayiny-zachytav-komunist>

²¹ Чому Акт проголошення незалежності України зачитав комуніст?”, *Громадське радіо*, <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chomu-akt-progoloshennya-nezalezhnosti-ukrayiny->

З іншого боку, у цей час уже було дано старт приватизації, і частина “групи 239” готова була перетворити її у номенклатурну “прихвизацію”. На думку тодішнього народного депутата Степан Волковецького: “Сам процес і мотиви проголошення України засвідчили, що тодішня компартійна еліта далеко не в першу чергу керувалася національними інтересами України, її перспективою. Особисті інтереси, влада, а потім бізнес за допомогою влади – тільки цим можна пояснити приватизацію-прихвизацію, яка перетворилася у справжнє пограбування народу. Звідти ідуть джерела формування сьогоднішньої кланової олігархічної системи правління, безпрецедентна торгівля національними інтересами на шкоду народу”²². За цих обставин, як не парадоксально, у обох цих груп, і у тієї якій “не було чого втрачати”, і у тієї, яка розраховувала на перспективне збагачення, була своя мотивація голосувати за незалежність України.

13. *Розуміння частиною комуністів, що незалежність України відкриває як для країни так і для для них особисто нові можливості та перспективи.* Відповідаючи у одному з інтерв’ю часів незалежності на питання журналіста Віталія Портникова: “У вас не було тоді (24 серпня 1991 р. – О. Бойко) відчуття, що ваша політична кар’єра закінчується з усім цим?”, О. Мороз відповів: “Ні. У мене було таке враження, що вона починається. Був розрахунок на те, що старт і можливості прекрасні, колосальні. Якби ми розвивалися по нормальному демократичному шляху, як європейські країни, то мали б зовсім іншу країну”²³.

14. *Послаблення партійної дисципліни та посилення центробіжних рухів у лавах “групи 239”.* Характеризуючи стан справ у таборі комуністів перед прийняттям Декларації про державний суверенітет України, вітчизняний правник, який брав участь у розробці цього документа, В. Василенко акцентував: “Комуністи дотримувались партійної дисципліни, але тоді дисципліна була вже не така, як в 1937 році. За інакудумство вже не розстрілювали, не відсиляли вже у концтабори. І в (комуністичній) “групі 239” були суверен-комуністи, люди з життєвим і професійним досвідом, які стояли на українських позиціях. І вони проголосували так, як підказувала їм їхня совість і бачення майбутнього України. Тобто, комуністи не були однорідними”²⁴. Уже на початку серпня 1990 р., за даними ЦК КПУ, із 380 комуністів, які стали народними депутатами, 44 були виключені або заявили про свій вихід із компартії, із них 40 увійшли до опозиції.

---

zachytav-komunist; “Матеріали круглого столу “Роль Верховної Ради України в проголошенні та утвердженні незалежності української держави”, укладачі О. Железняк, В. Крижанівський (ФОП Москаленко О., 2016), 5.

²² Степан Волковецький, “До 20-ї річниці проголошення незалежності України”, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 2, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), 198–199.

²³Віталій Портников, “Почему коммунисты Украины голосовали за независимость”, *Радио Свобода*, <https://www.svoboda.org/a/27915498.html>

²⁴ Ростислав Хотин, “Як Україна стала “майже незалежною” ще за СРСР. 30 років Декларації про державний суверенітет”, *Радио Свобода*, <https://www.radiosvoboda.org/a/30725645.html>.

Але дезінтеграційні процеси у лавах комуністичної більшості йшли далі й у листопаді 1990 р., політбюро ЦК КПУ змушене було констатувати, що на “послідовних партійних позиціях” залишалося на той час близько 200 народних депутатів²⁵.

Після путчу ці дві тенденції (послаблення дисципліни і посилення центробіжних рухів) у лавах комуністів-депутатів лише посилились та поглибилися. У цьому контексті характерно, що відповідаючи 22 серпня 1991 р. на питання кореспондента газети “Інdependент”: “Як вплинуть, на вашу думку, останні політичні події на депутатську “групу 239”?, Л. Кравчук відповів: “Скажу, що такої групи сьогодні у нас немає. Це на перших порах у списку однієї з груп було 239 депутатів. А зараз пройшло розшарування, далі розмежування позицій депутатів... утворились інші групи, сформувалися інші партії”²⁶. На поступову диференціацію у лавах народних депутатів-комуністів вказував В. Шишкін: “Група 239 була, але це не відображає комуністичне середовище того парламенту... Коли ви відкриваєте книгу народних депутатів... я нарахував, їх (комуністів – О. Бойко) 375 чи 376, тоді де різниця між 239 і 375 чи 376, куди вона ділася, вони ж всі сиділи в парламенті. Я їх поділив на три групи, незважаючи на цю групу 239: ті, які згадали, що вони спочатку українці. Друга група, яка хотіла зберегти себе при владі і зрозуміла, що московський центр вже рухнув, якщо ще не остаточно, то завтра рухне, немає перспективи. Для збереження влади вони зрозуміли, що краще мати синицю в руках, ніж журавля, який десь літає... І третя група – це ортодоксальні комуністи. Сама компартія фактично була розшарована, із тими першими двома групами, особливо які відчували себе українцями, якраз було дуже комфортно працювати на агітацію”²⁷.

15. *Наростання розбіжностей між партійною номенклатурою, з одного боку, і радянською та господарською, з іншого.* Ще під час прийняття Декларації про державний суверенітет України народний депутат Олександр Барабаш помітив якісні зміни у поведінці комуністичної більшості: “...це вже не були комуністи за переконанням, це були члени партії (виділено – О. Бойко), і я скажу своє спостереження, дуже багато особливо, скажімо, господарських керівників тяжилися своїм якимось, я би так сказав, підлеглим становищем порівняно з партійними функціонерами..., їх приваблювала економічна самостійність..., вони дуже активно брали участь у розробці потім закону про економічну самостійність, про підприємства і так далі”²⁸. Із плином

²⁵ Володимир Литвин, “Від Декларації про державний суверенітет – до незалежності України”, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 1, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Рута, 2011), 18.

²⁶ “Зустріч Голови Верховної Ради Української РСР Леоніда Кравчука з зарубіжними журналістами”, *Голос України*, 24 серпня 1991.

²⁷ Інтерв’ю з Віктором Шишкіним, “Таємниці української незалежності”, https://www.youtube.com/watch?v=EjkrQmbK13E&list=PLUr2YLBm6Ts_JKdTWdVr7ZTBOGpbD0GNY&index=14

²⁸ Інтерв’ю з Олександром Барабашем, “Таємниці української незалежності”, https://www.youtube.com/watch?v=HlwVI1chpMY&list=PLUr2YLBm6Ts_JKdTWdVr7ZTBOGpbD0GNY&index=32

часу та поглибленням перебудовних процесів, які переміщували політичне ядро влади у Ради, а економічні важелі у господарські структури, саме радянсько-господарській частині номенклатури стало вкрай не вигідно залишатися під контролем партії, оскільки вона перестала приносити дивіденди, але разом із цим залишалася для них “вуздечкою”, що не дозволяла перетворитися на повноправних власників. За цих обставин здобуття Україною незалежності для цієї групи номенклатурних працівників було шансом остаточно позбутися партійного контролю²⁹. Очевидно, саме радянсько-господарська номенклатура, що була частиною комуністичної більшості, у першу чергу і почула тезу з виступу Ігор Юхновського про те, що після проголошення незалежності України відбудеться департизація, у результаті якої “люди спокійно залишаються на своїх робочих місцях, але звільняються в першу чергу від тягаря парткомів”.

16. *Зростання настроїв пасивності та апатії у лавах комуністичної більшості*. Аналіз роботи депутатів-комуністів, проведений у відділах ЦК КПУ на початку серпня 1990 р., показав, що лише третина з них істотно впливала на діяльність Верховної Ради, вносила пропозиції та доповнення до законопроектів, активно використовувала в політичних цілях депутатську трибуну, засоби масової інформації. Разом із тим, майже половина народних депутатів від КПУ мала слабку професійну підготовку: відчувалися брак правових знань, нездатність швидко і точно формулювати свої думки, небажання розібратися в аргументації опонента. Кожний десятий з них жодного разу не виступив на пленарних засіданнях і не виявив активності в постійних комісіях³⁰.

17. *Намагання комуністичної більшості, враховуючи “реальний розклад” сил у Верховній Раді, зберегти шанси для маневру* (І. Плющ: “Я Вам хочу сказати, що в тій Верховній Раді було 375 чи 376, я зараз не пам’ятаю, комуністів, з яких сформувалася “група 239”.... То вже ж 130 не пішло майже в цю “Групу”. Так от уявіть: 130 і 120 чи 130 демократів, то це вже 260. А для прийняття рішення достатньо 226. А у нас така свідомість: якщо будемо упиратися чи не будемо, а рішення все рівно прийнято, то як же я прозивав? То я, і я “за” тоді... І от, відчуваючи, що все рівно рішення буде прийнято, що розстановка сил у Верховній Раді така, що буде прийнято рішення, та ортодоксальна частина комуністів, там біля сотні десь, які, відверто скажу, на всякий випадок проголосували, щоб потім... можна було маневрувати...”³¹).

18. *Тактичні маневри комуністів у розрахунку на те, що референдум “поставить все на свої місця”*. (Д. Павличко: “...в перерві, потім ми з

²⁹ Юлія Кузьменко, “Партійно-радянська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.)”, *Український історичний журнал* 4 (2013): 39.

³⁰ Володимир Литвин, “Від Декларації про державний суверенітет – до незалежності України”, у *Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення*. У двох томах, т. 1, Олександр Барабаш та ін. (Житомир: Руга, 2011), 18.

³¹ Інтерв’ю з Іваном Плющем, “Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991”, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/636/>

комуністами зібралися, Юхновський і я, ми пішли на фракцію комуністів, там їм сказали, що “Голосуйте за цей проект чи ні ” Ну, вони сказали: “Давайте референдум!”, – сподіваючись, що на референдумі все це буде завалено. Ми сказали: “Добре, хай буде референдум”. Іван Заєць: “Комуністам треба було заховатися за волю народу. Вони начебто не могли проголосувати за незалежність. Але оскільки буде референдум, це ж “дозволяємо народу вирішити свою долю”³².

19. *Спроба використання частиною “групи 239” Акта про незалежність як інструменту збереження в Україні “комуністичного заповідника”*. Характеризуючи погляди і позицію значної частини “групи 239” під час прийняття Декларації про суверенітет депутат Народної Ради Сергій Соболев зауважував: “Вони вважали, що проголошення незалежної Української держави дасть їм можливість відокремитися від ельцинівської Росії, яка просунулася набагато далі в ситуації свободи слова і демократизації. І вони вважали, що саме автономізація України дасть можливість законсервувати на території України той устрій, який є. Розклад був такий: з одного боку 239 депутатів – це Компартія, з іншого Народна Рада, яка налічувала приблизно 135 чоловік. І все це давало їм підстави вважати, що вони зможуть і надалі контролювати парламент, а через нього і все інше”³³. У цьому контексті, ймовірно за все, у серпні 1991 р. частина комуністичної більшості українського парламенту могла вбачати у Акті про незалежність своєрідний інструмент відмежування від ельцинської Росії та збереження в Україні “комуністичного заповідника”.

Цю думку підтверджує і депутат В. Філенко: “Чому комуністи голосували? Вони злякалися тих процесів, які відбувалися в Росії. І злякалися, так би мовити, на той час демократичної позиції Єльцина. І вони хотіли до певної міри... бути більшою рибою в меншому ставку. **Зробити заповідник комунізму в Україні** (виділено – О. Бойко). Вони ж від всього відмовилися. Мова українська – будь ласка, тризуб – скільки завгодно, синьо-жовтий прапор – та ясна річ, партквитки, та вони нам самим заважають. Вони одного не віддавали: вони не віддавали крісла і себе рідних у цих кріслах. Вони не віддавали владу. І вони були готові голосувати”³⁴.

Дуже чітко дав оцінку подібним настроям і позиції старої номенклатури, що складала основу “більшості” в українському парламенті, колишній заст. голови

³² Інтерв’ю з Дмиром Павличком, Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991, <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/497/>; Роман Романюк, Федір Попадюк, “Став, бо задушу”. 6 днів серпня, коли з’явилась Україна”, *Українська правда*, <https://www.prawda.com.ua/podcasts/5fee9b842e098/2021/01/1/7278743/>

³³ Нестор Дим, “Перша незалежність”. 30 років тому була ухвалена Декларація про державний суверенітет України. Спогади, оцінки”, *Новинарня*, <https://novynarnia.com/2020/07/16/suverenitet/>

³⁴ Інтерв’ю з Володимиром Філенком, “Таємниці української незалежності”, https://www.youtube.com/watch?v=zW-qsGIAdc&list=PLUr2YLBm6Ts_JKdTWdVr7ZTBOGpbD0GNY&index=15

уряду Російської Федерації Єгор Гайдар: “Комуністична олігархія сама стала могильником свого ладу, втім, корисливим, який сподівається збагатитися на власних похоронах, точніше, перетворити похорон свого ладу в своє звільнення від нього і народження нового... теж номенклатурного ладу”³⁵.

Отже, якщо уважно підійти до аналізу перерахованих чинників, факторів та обставин, то можна дійти висновку, що структура мотивів поведінки депутатів-комуністів під час голосування за Акт незалежності України певною мірою відповідає “піраміді Маслоу”: *Потреби в безпеці* (потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек із боку навколишнього світу і впевненість у безпеці на перспективу); *Соціальні потреби* (потреби в приналежності до чого-небудь або кого-небудь, підтримки); *Потреби в повазі* (потреби в особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку оточуючих); *Потреби в самовираженні*, самореалізації – потреби в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості. Цікаво, що у сесійній залі під час голосування було фактично нівельовано основний недолік теорії Маслоу, який зводиться до того, що їй не вдалося врахувати індивідуальні відмінності людей. Як вже зазначалося, практично у кожного депутата-комуніста був свій індивідуальний набір факторів, що, з одного боку, створював критичну масу і зумовив його персональну мотивацію до позитивного голосування, з іншого – фактично забезпечував сумарне колективне досягнення одного і того ж результату незалежно від намірів та мотивів.

“MASLOW’S PYRAMID EFFECT”, OR WHY THE COMMUNIST MAJORITY OF THE VERKHOVNA RADA IN 1991 VOTED FOR THE INDEPENDENCE OF UKRAINE

Oleksandr BOYKO

Nizhyn Mykola Gogol State University,
Chair of History of Ukraine,

2, Hrafska str., 16600, Nizhyn, Chernihivska obl., Ukraine

The article analyzes the process of socio-political transformations of the second half of the 80’s in the 20th century in Ukraine. The main attention is paid to the adoption of the Act of Independence of Ukraine by the Ukrainian parliament. Based on a large number of sources, the reasons and circumstances of the adoption of this document are investigated. Special attention is paid to finding out and analyzing the factors and motives of the political behavior of the communist majority in the parliament during the adoption of the Act of Independence of Ukraine.

Key words: Ukraine, independence, transformations, majority, opposition, democratization, evolution.

---

³⁵ Єгор Гайдар, *Власть и собственность: Смуты и институты. Государство и эволюция.* (Санкт-Петербург: Норма, 2009), 256.